

Inhoud

Voorwoord – 11

Redactionele introductie – 13

Anke Savenije, Justine van Lawick en Ellen Reijmers

DEEL 1 GESCHIEDENIS

Hoofdstuk 1

Ontwikkelingen in theorie en praktijk – 25

Ellen Reijmers

Hoofdstuk 2

Geschiedenis in België en Nederland – 45

Dany Baert en Justine van Lawick

DEEL 2 SOCIALE CONTEXT

Hoofdstuk 3

Maatschappelijke ontwikkelingen – 57

Ali de Regt

Hoofdstuk 4

Cultuur – 69

Anke Savenije

Hoofdstuk 5

Gender – 85

Justine van Lawick

DEEL 3 ONDERZOEK

Hoofdstuk 6

Complexiteiten van systemisch onderzoek – 99

Ann Buysse, Jan De Mol en Lesley Verhofstadt

Hoofdstuk 7

Systeemtherapie en onderzoek, de stand van zaken – 109

Alfred Lange

Hoofdstuk 8

Procesonderzoek – 129

Gerrit Loots, Valentin Escudero, Jasmina Sermijn, Klara Jiraskova en Peter Lenaerts

Hoofdstuk 9

Protocollen – 139

Gilbert Lemmens en Hans Bom

DEEL 4 PRAKTIJKREFLECTIES

Hoofdstuk 10

Ethiek – 151

Sabine Vermeire

Hoofdstuk 11

Behandelcontext – 163

Frans Boeckhorst

Hoofdstuk 12

De therapeut – 177

Peter Rober

Hoofdstuk 13

Systemische diagnostiek – 187

Ellen Reijmers

DEEL 5 BEGRIPPEN EN METHODIEK

Hoofdstuk 14

Basisbegrippen – 203

Justine van Lawick en Anke Savenije

Hoofdstuk 15

Methoden en technieken – 223

Anke Savenije en Justine van Lawick

DEEL 6 PERSPECTIEVEN

Hoofdstuk 16

Communicatieperspectief – 259

Ellen Reijmers en Lieve Cottyn

Hoofdstuk 17

Cognitief-gedragsgericht perspectief – 273

Henk Pijnenburg

Hoofdstuk 18
Structureel perspectief – 283
Elleke Berkvens en Mariëtte Robbe

Hoofdstuk 19
Gezinsontwikkelingsperspectief – 295
Jean-Marie Govaerts en Greet Splingaer

Hoofdstuk 20
Narratief perspectief – 309
Frank Habekotté en Ellen Reijmers

Hoofdstuk 21
Oplossingsgericht perspectief – 325
Esther de Wolf en Myriam Le Fevere de Ten Hove

Hoofdstuk 22
Ervaringsgericht perspectief – 339
Bruno Hillewaere en Robert van Hennik

DEEL 7 THERAPIE MET PAREN

Hoofdstuk 23
Biculturele paren – 355
Anna de Voogt

Hoofdstuk 24
Homoparen – 367
Rina van Hensbergen en Anke Savenije

Hoofdstuk 25
Seksualiteit – 381
Marianne Emmelkamp-Keizer en Ellen Aptroot

Hoofdstuk 26
De derde in de relatie – 391
Maureen Luyens en Alfons Vansteenwegen

Hoofdstuk 27
Partnerscheiding – 401
Lieven Migerode

Hoofdstuk 28
Transgenerationale relatietherapie – 413
Marian Ploegmakers-Burg

Hoofdstuk 29
Communicatie en interactie: directieve relatietherapie – 425
Alfons Vansteenwegen

Hoofdstuk 30
Hechting en emoties: emotionally focused therapy – 433
Karin Wagenaar en Hugo Quené

Hoofdstuk 31
Oplossingsgerichte partnerrelatietherapie – 443
Esther de Wolf

Hoofdstuk 32
Narratieve partnerrelatietherapie – 455
Mieke Faes

Hoofdstuk 33
Ervaringsgerichte relatietherapie – 469
Justine van Lawick

Hoofdstuk 34
Parengroepstherapie – 481
Albert Neeleman en Jan Bout

DEEL 8 THERAPIE MET FAMILIES

Hoofdstuk 35
Ouderschap: een systemisch multiversum – 495
Alice van der Pas

Hoofdstuk 36
Families met baby's en peuters – 511
Flora van Grinsven en Keetje Alexander-Martijn

Hoofdstuk 37
Het kind betrekken in de gezinstherapeutische sessie – 523
Peter Rober

Hoofdstuk 38
Families met pubers en adolescenten – 535
Anke Savenije

Hoofdstuk 39
Families met ouderen – 549
Ann Cappaert

Hoofdstuk 40
Opnieuw samengestelde gezinnen – 563
Lieve Cottyn

Hoofdstuk 41
Families met pleegkinderen – 573
Sabine Bracke

Hoofdstuk 42
Groepsgezinstherapie – 583
Gilbert Lemmens, Ivan Eisler, Magda Heireman, Lieven Migerode en Koen Demyttenaere

DEEL 9 REFLECTIES OP SETTINGS

Hoofdstuk 43
Individuele systemische therapie – 595
Ellen Reijmers

Hoofdstuk 44
Settingwisseling – 605
Mieke Van Daele

Hoofdstuk 45
Consultatie in de instelling – 615
Hans Bom

Hoofdstuk 46
Systemische consultatie – 627
Edu van de Velden

DEEL 10 SYSTEMEN ONDER DRUK

Hoofdstuk 47
Migratie. Systeemtherapie bij translocatie – 641
Nel Jessurun en Fariba Rhmaty

Hoofdstuk 48
Geweld – 659
Justine van Lawick

Hoofdstuk 49
Seksueel misbruik – 673
Mieke De Preter

Hoofdstuk 50
Geheimen – 683
Marion van den Ende

Hoofdstuk 51
Rouw en verlies – 695
An Hooghe

Hoofdstuk 52
Ernstige ziekte – 705
Leo Gualthérie van Weezel en Christien de Jong

Hoofdstuk 53
Systemisch werken in een psychiatrische context – 717
Jurgen Cornelis, Flip Jan van Oenen en Clemens Bernardt

Hoofdstuk 54
Psychiatrische problemen bij kinderen – 733
Jeanne van Weel' en Peter Wullems

Hoofdstuk 55
Persoonlijkheidsstoornissen – 747
Jan Baars

Hoofdstuk 56
Crisisinterventie en omgaan met suïcidaliteit – 759
Flip Jan van Oenen, Clemens Bernardt en Jurgen Cornelis

Hoofdstuk 57
Systemisch werken in een forensische context – 775
Sander van Arum

Hoofdstuk 58
Verslaving en systeemtherapie – 787
Tomas Van Reybrouck

Literatuur – 801

Personalia – 897

Register – 907

Voorwoord

De in 2008 verschenen eerste editie van het *Handboek systeemtherapie* is een groot succes geweest en er zijn meerdere herdrukken verschenen.

Toch heeft de redactie besloten tot een tweede editie. De belangrijkste reden was dat we, toen we met enige afstand naar de editie van 2008 konden kijken, vonden dat het handboek als geheel een grotere coherentie kon hebben. Dat is met name van belang omdat het boek veel in opleidingen wordt gebruikt. Maar ook de hoofdstukken actualiseren, en nagaan of alle hoofdstukken de komende jaren de toets der kritiek zouden kunnen doorstaan, leek ons belangrijk. De uitgangspunten zijn hetzelfde gebleven. Het is nog steeds een handboek voor Nederland en voor Vlaanderen, met Vlaamse en met Nederlandse auteurs. Ook de term 'systeem' is gehandhaafd. Maar het gaat toch vooral over families, paren en individuen. Levend in een veelheid van samenlevingsvormen, allemaal ingebed in andere sociale netwerken en grotere culturele vertoegen. Volgens ons is het goed gelukt om deze complexiteit in het handboek weer te geven. De perspectieven zijn gebleven, als van elkaar te onderscheiden benaderingen, zowel qua verandertheorie, als qua praktijk.

Ook de opzet van het handboek is hetzelfde gebleven. Wel zijn er hoofdstukken bij gekomen en hoofdstukken verdwenen.

Het boek begint met een redactionele introductie.

In deel 6, 'Perspectieven', is het hechtingsperspectief niet meer een apart hoofdstuk. Het is opgenomen in het hoofdstuk 'Gezinsontwikkelingsperspectief' (hoofdstuk 19), en komt als thema in diverse hoofdstukken terug.

Deel 7, 'Therapie met paren', is aangevuld met een aantal hoofdstukken over relatietherapie in het kader van een specifiek perspectief. Er was al een hoofdstuk over transgenerationale relatietherapie (hoofdstuk 28), over directieve relatietherapie (hoofdstuk 29) en over *emotionally focused therapy* (hoofdstuk 30). Die zijn aangevuld met een hoofdstuk over oplossingsgerichte relatietherapie (hoofdstuk 31), over narratieve relatietherapie (hoofdstuk 32) en over ervaringsgerichte relatietherapie (hoofdstuk 33). De intentie is dat daarmee duidelijk wordt hoe de perspectieven in de praktijk gehanteerd worden in het kader van de setting 'relatie'. Omdat voor ons structurele therapie sterk verbonden is met het werk met families, is er geen hoofdstuk over structurele relatietherapie.

In deel 10, 'Systemen onder druk', is een aantal hoofdstukken verdwenen. Zo is van de vorige editie hoofdstuk 45 over vluchtelingen, opgenomen in het hoofdstuk over migratie (hoofdstuk 47). Trauma wordt niet meer in een apart hoofdstuk behandeld, maar is een aandachtspunt in een aantal andere hoofdstukken. Datzelfde geldt voor hoofdstuk 58 van de vorige editie, 'Suïcidaliteit bij adolescenten'. Dat maakt nu deel uit van het hoofdstuk 'Crisisinterventie en omgaan met suïcidaliteit' (hoofdstuk 56). Ook het hoofdstuk over sociale marginalisering is niet opgenomen in deze editie.

Het hoofdstuk over verstandelijke handicap, heeft een plaats gekregen in deel 9 'Reflecties op settings' over consultatie (hoofdstuk 45), want het paste daar beter. Deel 9 gaat ook alleen nog over consultatie en niet meer over andere toepassingsgebieden. Dat betekent dat het hoofdstuk over de systeemtheoretische blik op zorgorganisaties moest wijken, evenals het hoofdstuk over

mediation. Verder zijn sommige titels veranderd. Zo heet het hoofdstuk ‘Taxatie als interventie’ nu ‘Systemische diagnostiek’ (hoofdstuk 13).

Dat het boek desondanks wat dikker is geworden, komt omdat een aantal auteurs nu de ruimte kreeg hun hoofdstuk wat substantiëler te maken. Want een veelgehoorde klacht van auteurs in de vorige editie was dat ze zich in hun hoofdstuk wel erg hadden moeten beperken.

Er zijn door bovenstaande veranderingen auteurs bij gekomen en auteurs verdwenen.

Tot ons verdriet overleed Jeanne van Weel op 15 oktober 2012. Zij heeft tot het laatst aan het hoofdstuk ‘Psychiatrische problemen bij kinderen’ meegedaan. Peter Wullems is zo vriendelijk geweest om het hoofdstuk in haar geest af te maken.

Sommige auteurs hadden inmiddels ander werk gekregen, waardoor ze zich niet meer voldoende deskundig achten om een hoofdstuk te actualiseren. Sommige auteurs werkten inmiddels niet meer.

We prijzen ons gelukkig dat we voor alle hoofdstukken waar dit problemen gaf, uiteindelijk auteurs hebben kunnen vinden die bereid waren aan het handboek mee te werken. Meestal zijn dat echt nieuwe hoofdstukken geworden.

Wij hadden ons niet gerealiseerd dat het werken aan een tweede editie voor auteurs toch wel weer een hele opgave is. Hun hoofdstuk in het handboek lag voor iedereen inmiddels toch al weer een aantal jaren achter hen, en het dan weer op te voorgrond te trekken, te actualiseren en in een aantal gevallen toch echt te herzien, is een hele klus. We willen alle auteurs daarvoor heel hartelijk bedanken. We hopen en verwachten dat, als deze editie uitkomt, ze tevreden zullen zijn met het resultaat.

Dank ook voor het bestuur van de Nederlandse Vereniging voor Relatie- en Gezinstherapie (NVRG), dat ons financieel gesteund heeft. Daardoor is het mogelijk geweest weer een redactiesecretaresse aan te stellen: Yayouk Willems. Zonder haar harde werken, precisie en steun was het handboek niet tot stand gekomen.

Rest mij nog om te memoreren hoe goed wij als redactie ook deze keer weer hebben samengewerkt.

Anke Savenije

Personalia

Keetje Alexander-Martijn is psychotherapeut, systeemtherapeut, (leer)supervisor, opleider NVRG en VKJP. Zij is zelfstandig gevestigd.

Ellen Aptroot is psychotherapeut, systeemtherapeut, opleider, leertherapeut en supervisor van de NVRG. Ze is zelfstandig gevestigd.

Sander van Arum is orthopedagoog/psychotherapeut. Hij is hoofd behandelzaken bij De Waag Nederland, Centrum voor ambulante forensische psychiatrie, volwassenen en jeugd. Hij is supervisor bij de NVRG, NVP en VKJP en voorzitter van de Sectie Forensische Systeemtherapie NVRG. Zijn expertise is de integrale behandeling van jeugddelinquentie, kindermishandeling en huiselijk geweld. Eerder publiceerde hij: J. Asscher, M. Dekovic, P. van der Laan, P. Prins & S. van Arum (2007). De effectiviteit van multisysteemtherapie (MST): knelpunten en kansen bij de implementatie van een randomized controlled trial. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49(1), 57-67.

Jan Baars is klinisch psycholoog/psychotherapeut. Hij is werkzaam bij de Rembrandthof te Hilversum (GGZ Centraal) als hoofd van het behandelprogramma Stemnings- & Angststoornissen en hoofd van het behandelprogramma Persoonlijkheidsstoornissen. Verder is hij systeemtherapeut en opleider en supervisor van de NVRG. Hij is hoofdopleider systeemtherapie van de RINO-groep te Utrecht. Hij is gespecialiseerd in persoonlijkheidsstoornissen en (seksueel) geweld binnen gezinnen en heeft over deze onderwerpen gepubliceerd. In 2013 schreef hij samen met Erwin van Meecken (redactie) het boek *Een psychische stoornis heb je niet alleen* (Amsterdam: Boom).

Dany Baert is klinisch psycholoog-psychotherapeut. Hij was algemeen directeur en opleider van de Interactie-Academie, Antwerpen. Zijn specialisaties zijn arbeidsgerelateerde psychische problematiek, coaching, organisaties en samenwerking. Hij heeft diverse publicaties op zijn naam staan, onder meer over ouderbegeleiding, residentiële hulpverlening, pleegzorg, samenwerking, werkproblemen, identiteit, empowerment en vraaggestuurd werken.

Elleke Berkvens is klinisch psycholoog/psychotherapeut bij De Jutters, centrum voor Kinder-en Jeugdpsychiatrie te Den Haag. Daar geeft ze leiding aan een innovatief project, onder andere gericht op behandeling van gedragsgestoorde kinderen in pleeggezinnen. Ook is ze als systeemtherapeut werkzaam in de forensische jeugdpsychiatrie. Zij heeft expertise op het gebied van jongeren met gedragsstoornissen en jongeren met eetstoornissen en met systeemtherapie met jonge kinderen. Daarnaast is zij opleider/supervisor van NVRG, NVP en VKJP en supervisor *Functional Family Therapy*.

Clemens Bernardt, is gz-psycholoog/systeemtherapeut. In 2003 was hij medeoprichter van de Spoedeisende Psychiatrie Amsterdam en in 2008 oprichter van het Centrum voor Relationele Therapie in Amsterdam. Hij publiceerde eerder over zorgwekkende zorgmijders, crisisinterventie, suïcidaliteit, spoedeisende psychiatrie en familieondersteuning bij schizofrenie. Hij is coauteur van het *Praktijkboek crisisinterventie: de kunst van het interveniëren in moeilijke behandelingsituaties in de spoedeisende psychiatrie en psychotherapie* (F.J. van Oenen, C. Bernardt & L. van der Post (2007), Utrecht: De Tijdstroom).

Frans Boeckhorst is psycholoog/psychotherapeut. Hij heeft een eigen praktijk voor systemische supervisie, consultatie en coaching. Zijn specialisme is systemische consultatie en onderzoek van *larger systems* (organisatie, instelling, kliniek, team). Hij is redacteur van het *Handboek gezinstherapie* (J. Hendrickx, F. Boeckhorst, T. Compennolle & A. van der Pas (red.) (1991), Houten: Bohn Stafleu van Loghum), was jarenlang redactielid van *Systeemtherapie* en publiceert sinds 1975 regelmatig over systeemtherapeutische onderwerpen in binnenlandse en buitenlandse tijdschriften.

Hans Bom is vrijgevestigd klinisch psycholoog/systeemtherapeut in het Lorentzhuis te Haarlem en consulent voor het Centrum voor Consultatie en Expertise. Hij heeft ruime ervaring in de kind- en jeugdpsychiatrie en de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap, zowel als behandelbaar als manager. Hij promoveerde in 1999 op het doorbreken van impasses bij jongeren met een verstandelijke handicap. Hij heeft diverse publicaties op zijn naam staan.

Jan Bout is pedagoog en psychotherapeut en werkzaam in eigen praktijk. Hij was geruime tijd coördinator van Kenniscentrum voor Relatieproblematiek De Keerkring van GGZ Drenthe en heeft diverse artikelen over de klinische echtparenbehandeling van De Keerkring gepubliceerd of doen verschijnen in binnen- en buitenland.

Sabine Bracke is klinisch psycholoog en systeemtheoretisch psychotherapeut. Zij is werkzaam als stafmedewerker behandelpleegzorg en als teamcoach bij Pleegzorg Provincie Antwerpen. Zij heeft expertise op het gebied van therapeutisch werken met kinderen en jongeren binnen de Bijzondere Jeugdzorg. Verder is zij als geassocieerd trainer verbonden aan de Interactie-Academie te Antwerpen. Zij publiceerde onder andere over pleegzorg in het *Systeemtheoretisch Bulletin*.

Ann Buysse is doctor in de psychologie en klinisch psycholoog. Zij is hoogleraar aan de Universiteit Gent, faculteit Psychologie en Pedagogische wetenschappen, waar ze hoofd is van de onderzoeksgroep Relatie- en Gezinsstudies. Als onderzoekster ontwikkelde zij expertise zowel in het kwantitatieve als in het kwalitatieve onderzoek en dit op zeer diverse terreinen van het relatie- en gezinsonderzoek. Zij publiceerde in tal van internationale als nationale vaktijdschriften. Momenteel is zij hoofdpromotor van een grootschalig en interdisciplinair-interuniversitair onderzoek omtrent scheiding in Vlaanderen.

Ann Cappaert is klinisch psycholoog en systeemtheoretisch psychotherapeut. Zij heeft ervaring in het werk met ouderen in diverse settings zoals een Woon-Zorgcentrum en in de gerontopsychiatrie. Op dit moment is zij werkzaam in het ouderenteam van het Centrum Geestelijke Gezondheidszorg De Pont Mechelen – Lier – Boom en in een eigen praktijk.

Jurgen Cornelis is als psychiater werkzaam bij de Spoedeisende Psychiatrie Amsterdam, een onderdeel van Arkin. Binnen Arkin is hij ook werkzaam als plaatsvervangend opleider psychiatrie. Daarnaast is hij psychotherapeut-systeemtherapeut, supervisor van de NVRG en NVVP, onderzoeker en redactielid van het blad *Systeemtherapie*. Hij heeft diverse hoofdstukken en artikelen (mede) gepubliceerd. Zijn specifieke interessegebied is de crisis- en sociale psychiatrie, met name het betrekken van de context bij de behandeling en de gevolgen die dat heeft voor de posities van – en daarmee de samenwerking tussen – patiënt, naastbetrokkenen en hulpverleners en voor de doelmatigheid van de hulpverlening.

- Lieve Cottyn is klinisch psycholoog, psychotherapeut en opleider. Zij is verbonden aan de Interactie-Academie te Antwerpen. Haar expertise ligt op het gebied van anderssoortige gezinsvormen, ouderbegeleiding, psychotherapie bij kinderen en jongeren, toegepast en multisystemisch werken, uitsluiting, niet gemotiveerd voor hulpverlening, bijzondere jeugdzorg, hoog conflict tussen ouders na scheiding. Zij is kernredactielid van het *Systeemtheoretisch Bulletin*. Zij publiceerde verschillende artikelen in diverse tijdschriften en het boek *Spelen met werkelijkheden: systeemtheoretische psychotherapie met kinderen en jongeren* (Reijmers, Cottyn & Faes (red.), (2005)).
- Mieke Van Daele is systeemtheoretisch psychotherapeut, opleider en stafid van de Interactie Academie te Antwerpen en erkend supervisor van de BVRGS en van de NVRG. Ze heeft expertise op het terrein van ouderbegeleiding, therapeutisch werken met kinderen en jongeren. Zij publiceerde diverse artikelen, onder andere over ouderschap en kindermishandeling, het belang van het kind en systeemtherapeutisch werken met kinderen en spel.
- Koen Demyttenaere is psychiater/academisch verantwoordelijke binnen UPC KU Leuven en hoogleraar psychiatrie aan de KU Leuven.
- Ivan Eisler is professor of Family Psychology and Family Therapy, Section of Family Therapy, Institute of Psychiatry, Kings College London. Hij is gepromoveerd op de problematiek rond eetstoornissen. Hij heeft diverse publicaties op zijn naam staan.
- Marianne Emmelkamp-Keizer is psychotherapeut, systeemtherapeut en seksuoloog nvvs. Zij is opleider en supervisor bij de nvvs (Nederlandse Wetenschappelijke Vereniging voor Seksuologie) en opleider bij NVRG. Ze is zelfstandig gevestigd.
- Marion C.E. van den Ende is systeemtherapeut, supervisor en opleider van de NVRG en EFT-therapeut. Zij werkte 23 jaar in de tweedelijns-ggz te Amsterdam met adolescenten en jongvolwassenen. Daarvoor was zij meer dan tien jaar werkzaam in de eerstelijns-ggz. Ze was enige jaren (hoofd) redacteur van *Systeemtherapie* en heeft eerder gepubliceerd op het gebied van culturele diversiteit en transculturele systeembehandeling. Momenteel werkt zij in een eigen praktijk te Almere.
- Valetin Escudero is psychotherapeut/gezinstherapeut en professor in de psychologie aan de Universiteit van Coruña (Spanje). Hij is directeur van het Familie Interventie en Zorg Onderzoekprogramma (UIICF) en adjunct klinisch professor aan de Universiteit van Albany, New York (USA). Professor Escudero is, samen met M. Friedlander auteur van *SOFTA (System for Observing Family Therapy Alliances)*. Hij geeft training, supervisie en consultatie voor familie-interventieprogramma's in Spanje, Portugal en Engeland en is geassocieerd redacteur van de *Journal of Family Therapy*.
- Mieke Faes is psycholoog, systeemtheoretisch psychotherapeut en opleider. Ze is als stafid verbonden aan de Interactie-Academie te Antwerpen en is lid van de kernredactie van het *Systeemtheoretisch Bulletin*. Ze is erkend supervisor BVRGS (Belgische Vereniging voor Relatietherapie, Gezinstherapie en Systeemcounseling). Ze publiceerde verschillende artikelen over systeemtherapie en is mederedacteur van het boek *Spelen met werkelijkheden: over systeemtheoretische psychotherapie met kinderen en jongeren* (E. Reijmers, L. Cottyn & M. Faes (red.) (2005). Houten: Bohn Stafleu van Loghum). Haar werkerterreinen zijn voornamelijk partnerrelatietherapie, geweld in partnerrelaties en werken met creatieve methodieken.

Myriam Le Fevere de Ten Hove is kinder- en jeugdpsychiater aan de KU Leuven. Ze is medeoprichter van het Korzybski-Instituut, een opleidingsinstituut voor systemische, oplossingsgerichte therapie, met een Belgische, Nederlandse en een Franse afdeling. Binnen dit instituut werd het 'Brugs model' voor oplossingsgerichte therapie ontwikkeld. Zij heeft veel gepubliceerd over oplossingsgerichte therapie, onder andere *Korte therapie. Handleiding bij het Brugs Model voor psychotherapie met een toepassing op kinderen en jongeren* (M. Le Fevere de Ten Hove, 2007. Leuven/Apeldoorn: Garant), *Survivalkit voor leerkrachten. Oplossingsgericht werken op school* (4e druk; M. Le Fevere de Ten Hove (2008/2013). Antwerpen/Apeldoorn Garant - Fontys-oso-reeks); en *De therapeutische relatie in oplossingsgerichte therapie* (M. Le Fevere de Ten Hove (2010). Slechts werkzaam vanuit expertenpositie? *G-azet*, 1(4)).

Jean-Marie Govaerts is klinisch psycholoog. Als relatie- en gezinstherapeut specialiseerde hij zich bij Boszormenyi-Nagy en bij Jürg Willi. Hij fungeert als vaste vertaler van het werk van Jürg Willi. Hij is erkend als opleider door de Belgische Vereniging van Opleiders van Systeemtherapeuten. Hij was als gezinstherapeut werkzaam bij mentaal gehandicapten, bij spraak- en taalgestoorden, in de geestelijke gezondheidszorg en in de bijzondere jeugdzorg. In vzw (vereniging zonder winst-oogmerk) Rapunzel in Diest maakt hij deel uit van de groep van trainers, die verantwoordelijk zijn voor de systeemopleidingen. Hij publiceerde onder andere *Psychosociale begeleiding van kankerpatiënten* (J.M. Govaerts & W. van Haver, 1990. Leuven: Acco) en *Hechtingsproblemen in gezinnen* (J.M. Govaerts (2007), Leuven en Deventer: LannooCampus & Van Loghum Slaterus).

Flora van Grinsven is klinisch psycholoog, (systeem)psychotherapeut, supervisor bij de NVRG, de VKJP en de *Dutch Association for Infant Mental Health* (ДАИМН) en hoofddocent ouderbegeleiding bij de RINO Utrecht. Ze werkt bij het KJTC (Kinder- en Jeugdtraumacentrum) in Haarlem, onderdeel van de Jeugdriagg NHZ. Zij publiceerde eerder (met anderen) over hechting en over de behandeling van moeders met psychiatrische problematiek en een baby of peuter.

Leo Gualthérie van Weezel is psychiater, psychotherapeut (systeemtherapeut en psychoanalytisch psychotherapeut) en verbonden aan het Antoni van Leeuwenhoek, Amsterdam, en het Amsterdams Instituut voor Gezins- en Relatietherapie. Hij is hoofdopleider van de postmasteropleiding Psycho-Sociale Oncologie, RINO-groep, Utrecht. Hij is gespecialiseerd in psychiatrie en psychotherapie in combinatie met ernstige ziekte, met name kanker.

Frank Habekotté is als klinisch psycholoog/psychotherapeut werkzaam als opleider gedragswetenschappen, behandelaar en supervisor bij de Parnassia Groep, regio Noord-Holland. Hij is hoofddocent van de postdoctorale opleiding Psychotherapeut-Specialist bij de RINO Noord-Holland en geeft daar bij de sectie nascholing jaarlijks de cursus narratieve systeemtherapie. Hij is supervisor en opleider van de NVRG. Hij publiceerde onder andere *Narratieve en oplossingsgerichte therapie in groepen* (F. Habekotté, 2004. In: H. Snijders (red.), *Handboek groepstherapie*. Houten: Bohn Staf-leu van Loghum) en samen met Corry Linssen schreef hij het hoofdstuk 'Narratieve therapie' in het *Handboek ouderpsychologie* (F. Habekotté & C. Linssen, 2006. In: A.M. Pot, Y. Kuin & M. Vink (red.), Utrecht: De Tijdstroom).

Magda Heireman is klinisch psycholoog en gezinstherapeut. Ze is erkend supervisor en opleider in verschillende systeemtherapie- en opleidingsinstituten. Haar specialisme is contextuele therapie. Ze was gedurende 35 jaar verbonden aan het UZ Leuven en heeft nu een eigen praktijk voor systemische supervisie, consultatie en coaching.

Robert van Hennik is systeemtherapeut, opleider en supervisor systeemtherapie, erkend voor de NVRG. Hij is verbonden aan PTC de Viersprong als systeemtherapeut op de jeugdafdeling en als opleider/supervisor voor de Viersprong Academy. Daarnaast werkt hij in een eigen praktijk en is hij gastdocent in meerdere opleidingsinstituten. Hij is auteur van meerdere artikelen over systeemtherapie, narratieve therapie en de integratie van systemische perspectieven.

Rina van Hensbergen is gz-psycholoog en systeemtherapeut en werkt bij psychologenpraktijk De Koggen, Wognum, Noord-Holland. Zij werkte in de vrouwenhulpverlening en publiceerde onder andere een artikel over geweld in lesbische relaties 'Illusie van onschuld' (R. van Hensbergen & P. van Tongeren (1992). In: D. Hansen & A. Meulenbelt (red.), *Liever vrouwen*. Renswoude: Stichting Schorer Fonds).

Bruno Hillewaere is psychotherapeut-systeemtherapeut, opleider en supervisor systeemtherapie, erkend voor de NVRG. Hij is verbonden aan PTC de Viersprong als systeemtherapeut op de jeugd-afdeling en als opleider/supervisor voor de Viersprong Academy. Daarnaast is hij ook gastdocent in meerdere instituten in België en Nederland. Hij is auteur van meerdere artikelen over systeemtherapie met adolescenten en integratie van systemische perspectieven.

An Hooghe is klinisch psycholoog, relatie- en gezinstherapeut en opleider in de systeemtherapie. Ze is werkzaam in Context, Centrum voor relatie- gezins- en sekstherapie aan de Universitaire Ziekenhuizen Leuven. Zij verricht wetenschappelijk onderzoek naar rouw in het gezin in het kader van een doctoraatsstudie onder leiding van prof. Peter Rober en Robert Neimeyer, Phd.

Nel Jessuruns expertise ligt op het terrein van individuen, gezinnen en groepen uit kansarme en migrantengroeperingen, met als belangrijkste aandachtspunten de jeugdhulpverlening en het ontwikkelen van methodieken voor een transculturele hulpverlening. Momenteel werkt zij als zelfstandig gevestigd systeemtherapeut, supervisor, leertherapeut en opleider te Amsterdam. Zij is medeoprichter van het CTT (Collectief van Transculturele Therapeuten) en geeft workshops en trainingen met als doel het multiculturaliseren en anderszins diverser maken (sociale klasse en geslacht) van de hulpverlening. Van haar hand verschenen vele artikelen over (de methodische kanten van) etniciteit en hulpverlening waaronder het bekroonde artikel 'Omgaan met verschillen', dat ze samen met Marjon Arends schreef (*Systeemtherapie*, 2, 1990, 126-143) en het leerboek *Transculturele vaardigheden voor therapeuten. Een systeemtheoretisch behandelmodel* (2010. Bussum: Coutinho).

Klara Jiraskova is klinisch psycholoog (B) en gz-psycholoog (NL). Zij is werkzaam bij het Regionaal Geestelijk Gezondheidscentrum Zeeuws-Vlaanderen (onderdeel van Emergis) bij de afdeling Traumagerelateerde problematiek en cluster-B-persoonlijkheidsstoornissen en de afdeling Angst- en stemmingsstoornissen.

Christien de Jong is psycholoog, psychotherapeut en systeemtherapeut bij het Amsterdams Instituut voor Gezins- en Relatietherapie en in eigen praktijk. Zij is gespecialiseerd in de psychotherapeutische behandeling van patiënten met ernstige ziekte. Tevens is zij docent/trainer in diverse bijscholingsprogramma's op dit terrein voor (para)medici en psychosociale professionals. Zij is hoofddocent postmasteropleiding Psychosociale Oncologie, RINO-groep, Utrecht.

Alfred Lange is als emeritus hoogleraar verbonden aan de programmagroep Klinische Psychologie van de Universiteit van Amsterdam. Hij is auteur van onder andere *Gedragsverandering in gezinnen* (A. Lange (2008). *Gedragsverandering in gezinnen: cognitieve gedrags- en systeemtherapie*. 8e druk. Groningen: Wolters-Noordhoff) en *Directive family therapy* (A. Lange & O. van der Hart (1983). *Directive family therapy*. New York: Brunner/Mazel) en talloze wetenschappelijke publicaties in nationale en internationale vaktijdschriften (zie www.alfredlange.nl). Hij is hoofdredacteur van *Gezinstherapie Wereldwijd*, en mede-editor van het *Journal of Family Therapy*.

Justine van Lawick is klinisch psycholoog en psychotherapeut. In 1984 was zij medeoprichter van het Lorentzhuis, een centrum voor systeemtherapie, opleiding en consultatie in Haarlem. Zij specialiseerde zich in het werken met geweldsproblematiek in families en de laatste jaren ook in een nieuwe aanpak van vechtscheidingen. Zij maakte tien jaar deel uit van de redactie van *Systeemtherapie* en zes jaar van de redactie van het *Tijdschrift voor Psychotherapie*. Zij geeft opleidingen

- in Nederland en het buitenland. Zij publiceerde vele artikelen en samen met Martine Groen *Intieme oorlog*, een boek over geweldsproblematiek in families (www.lorentzhuis.nl).
- Gilbert Lemmens is psychiater-gezinsterapeut. Hij is diensthoofd van de Universitaire Dienst Psychiatrie, uz Gent. Hij is opleider in de gezinstherapie (permanente vorming partnerrelatie, gezins- en systeempsychotherapie, UGent), docent aan de vakgroep psychiatrie, UGent, lid van de redactieraad van *Journal of Family Therapy* en als wetenschappelijk onderzoeker verbonden met de Section of Family Therapy, Institute of Psychiatry, Kings College University of London.
- Peter Lenaerts is klinisch psycholoog, BIG-geregistreerd psychotherapeut en gezondheidszorgpsycholoog (NI), erkend opleider en supervisor BVRGS, directeur Springtijden Mechelen en Oostende, centrum voor systeempsychotherapie en opleiding.
- Gerrit Loots (prof.dr.) is verbonden aan de Faculteit Psychologie en Educatiewetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel en gastprofessor aan het Instituto de Investigaciones en Ciencias del Compartamiento (IICC), Departamento de Psicología van de Universidad Católica Boliviana 'San Pablo' te La Paz (Bolivia). Hij is hoofd van de onderzoeksgroep Interpersoonlijke, Discursieve en Narratieve Studies in Psychologie en Educatiewetenschappen (IDNS – PE) en directielid van het interuniversitaire Centre for Children in Vulnerable Situations (ccvs). Zijn onderzoek en praktijkervaring situeren zich in de domeinen van: infantpsychologie, meer specifiek de vroege ouder-kindinteractie; het psychosociaal welbevinden van kinderen en jongeren in situaties van oorlog, migratie, armoede en sociale uitsluiting; psychotherapie, met specifieke aandacht voor familie, relatie en systeemtherapie. Hij doet individuele, relatie- en gezinstherapie in het Centrum voor psychotherapie Hestia te Mechelen.
- Maureen Luyens is psycholoog, seksuoloog en consultant bij isw-Limits (Innovative Support @ Work). Ze is auteur van onder andere *Liever vrijen: gids voor een betere seksuele relatie* (M. Luyens (2007). Tielt: Uitgeverij Lannoo) en van *Ondanks de liefde: hoe overleef je een liefdesaffaire* (M. Luyens & A. Vansteenwegen (2003). Tielt: Uitgeverij Lannoo).
- Lieven Migerode is klinisch psycholoog/opleider in de systeempsychotherapie. Hij werkt bij Context, centrum voor relatie-, gezins- en sekstherapie van het Universitaire Ziekenhuis Leuven en richt zich daar, naast opleiding, op relatietherapie, in het bijzonder het opzetten van dagbehandelprogramma's voor paren. Hij maakt deel uit van het onderzoeksteam van Context dat zich vooral richt op kwalitatief onderzoek bij gezinnen en paren. Hij werkt tevens als systeemtherapeut op de afdeling Angst en Depressie van het Universitaire Ziekenhuis Leuven. Binnen deze setting gaat zijn bijzondere interesse uit naar groepsgezinstherapie. Hij is oprichter van EFT België. Hij publiceerde onder andere in het *Tijdschrift voor Psychotherapie* en *Systeemtheoretisch Bulletin*.
- Jan De Mol is doctor in de psychologie, klinisch psycholoog en systeemtherapeut. Hij is hoofddocent aan de Université Catholique de Louvain (ucl), Departement Klinische Psychologie. Hij doet gezinstherapie aan de Consultations Psychologiques Spécialisées - Emotions, van de Faculteit Psychologie (ucl). Hij is als opleider verbonden aan verschillende psychotherapieopleidingen. Zijn huidig onderzoek focust zich op bidirectionele invloedsprocessen in gezinnen en therapeutische interventies voor adolescenten met depressie. Hij heeft diverse internationale en nationale publicaties.
- Albert Neeleman is klinisch psycholoog, psychotherapeut en seksuoloog. Hij is werkzaam als directeur hulpverlening van Yorneo/Hulp & Huis bij Yorneo (jeugdzorg in Drenthe) en als consultant voor partnerrelaties bij het Amsterdams Instituut voor Gezins- en Relatietherapie. Hij is lid van de NVGP, NVRG en NVVS.

Flip Jan van Oenen is als arts-systeemtherapeut sinds 1985 werkzaam bij het Acuu Behandelteam van Mentrum GGZ Amsterdam. Daarnaast is hij werkzaam bij het Centrum voor Relationale Therapie van Arkin. Hij geeft onderwijs en training op het gebied van systeemtherapie, spoedeisende psychiatrie en crisisinterventie. Hij doet onderzoek op het gebied van cliëntenfeedback. Hij publiceerde eerder over zorgwekkende zorgmijders, systeemtherapie, suicidaliteit, familieondersteuning bij schizofrenie en cliëntenfeedback. Hij is supervisor van de NVRG. Hij is coauteur van het *Praktijkboek crisisinterventie: de kunst van het interveniëren in moeilijke behandelingsituaties in de spoedeisende psychiatrie en psychotherapie* (F.J. van Oenen, C. Bernardt & L. van der Post (2007). Utrecht: De Tijdstroom).

Alice van der Pas is ouderbegeleider en systeemtherapeut, en sinds 1992 zelfstandig werkzaam als auteur en redacteur. Zij is auteur/redacteur van het tiendelige *Handboek Methodische Ouderbegeleiding* (1994-2009, Amsterdam: SWP) en medeoprichter van het tijdschrift *Ouderschaps-Kennis*. In 2003 promoveerde zij op de literatuurstudie: *A serious case of neglect: the parental perspective of child rearing* (2003, Delft: Eburon). In 2012 kende de IFTA haar hun 'Lifetime Achievement Award' toe.

Henk Pijnenburg is klinisch psycholoog/psychotherapeut en systeemtherapeut. Hij was vanaf 1973 tot en met 2003 als universitair docent werkzaam bij de Vrije Universiteit te Amsterdam. In 1998 promoveerde hij op het proefschrift *Consensus over psychiatrische problemen van het kind: een empirisch onderzoek naar overeenstemming tussen hulpverlener en ouders* (1998, Amsterdam: VU Uitgeverij). Naast zijn werk op de universiteit is hij ook altijd werkzaam geweest in de klinische praktijk. Tot oktober 2013 was hij verbonden aan de Bascule te Amsterdam, Academisch centrum voor kinder- en jeugdpsychiatrie. Verder is hij werkzaam als docent bij de RINO Noord-Holland.

Marian Ploegmakers-Burg is klinisch psycholoog, psychotherapeut en (kinder)analytica. Ze is supervisor en opleider van de NVPA, VKJP, NVRG, NVGP en NVP. Zij is werkzaam bij het Amsterdams Instituut voor Gezins- en Relatietherapie en in eigen praktijk.

Mieke De Preter is kinderpsycholoog en systeemtheoretisch psychotherapeut. Als opleider is zij verbonden aan de Interactie-Academie, Antwerpen en aan de faculteit Psychologie van de KU Leuven. Zij was pleegzorgbegeleider en kinderpsycholoog bij het CPK, Leuven. Daarnaast is ze redactielid van het *Systeemtheoretisch Bulletin* en voormalig redactielid van het *Tijdschrift Familiotherapie*. Ze is lid van de BVVRS. Ze heeft bijzondere expertise op het terrein van kinderpsychiatrie, bijzondere jeugdzorg, buurt- en migrantenwerk en in de therapeutische begeleiding van kinderen, jongeren, ouders en gezinnen. Zij publiceerde diverse artikelen over seksueel misbruik, rouw, cultuurverschillen, anorexia en gedragsproblematiek.

Hugo Quené is universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht, op het gebied van fonetiek en psycholinguïstiek. Zijn onderzoek richt zich op de productie en perceptie van gesproken taal. Tevens is hij gespecialiseerd in onderzoeksmethoden en statistische data-analyse. Recente publicatie: H. Quené, G.R. Semin & F. Foroni (2012). Audible smiles and frowns affect speech comprehension. *Speech Communication*, 54(7), 917-922.

Ali de Regt studeerde politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Van 1972 tot 2006 werkte zij aan de afdeling Sociologie van deze universiteit. Zij hield zich bezig met de sociologie van gezinsrelaties, opvoeding en onderwijs. Over die onderwerpen schreef zij *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid* (1984, Meppel/Amsterdam: Boom), *Geld en gezin* (1993, Amsterdam: Boom) en samen met Don Weenink, *Investeren in je kinderen. Ouders over particulier onderwijs* (2003, Amsterdam: Boom).

Ellen Reijmers is klinisch psycholoog, systeemtheoretisch psychotherapeut, opleider, supervisor en leertherapeut bij de Nederlandse Vereniging voor Relatie- en Gezinstherapie (NVRG) en erkend opleider bij de Belgische Vereniging voor Relatietherapie, Gezinstherapie en Systeemcounseling (BVRGS). Ze is hoofd psychotherapie en directeur van de Interactie-Academie te Antwerpen. Daarnaast is zij hoofdredacteur van het *Systeemtheoretisch Bulletin*. Zij publiceerde diverse artikelen over systeemtheorie en psychopathologie en is redacteur van het boek *Spelen met werkelijkheden: over systeemtheoretische psychotherapie met kinderen en jongeren* (E. Reijmers, L. Cottyn & M. Faes (red.) (2005). Houten: Bohn Stafleu van Loghum).

Tomas Van Reybrouck is klinisch psycholoog en systeemtheoretisch psychotherapeut. Hij is werkzaam in Centrum Geestelijke Gezondheidszorg Eclips, afdeling verslavingszorg te Gent en in De Luwte, groepspraktijk voor psychotherapie. Daarnaast is hij geassocieerde trainer bij de Interactie-Academie, redactielid van het tijdschrift *Systeemtherapie* en lid van de deontologische commissie van de BVRGS. Zijn expertiseterreinen zijn verslavingszorg, omgevingszorg, motivatiebevordering, systemische intake en werken met groepen.

Fariba Rhamaty is werkzaam als relatie-gezinstherapeut en trainer interculturele communicatie bij PuntP (GGZ Amsterdam). Daarnaast heeft zij haar eigen praktijk in Amsterdam, gespecialiseerd in de behandeling van getraumatiseerde vluchtelingen en transculturele systeemtherapie. Ze is opleider, supervisor en leertherapeut bij de NVRG, hoofdopleider/docent bij het Marjon Arends instituut en docent bij Rino Noord-Holland. Fariba maakt deel uit van het CTR (Collectief van Transculturele Therapeuten) te Amsterdam en geeft workshops en trainingen over het werken met migrant- en vluchtelingencliënten. Van haar hand verschenen artikelen over het werken met vluchtelingen en het boek *Transculturele traumaverwerking met vluchtelingen* (2011, Assen: Van Gorcum).

Mariëtte Robbe is psychotherapeut/gezinstherapeut bij de Symfora groep. Zij is hoofd van het behandelprogramma Eetstoornissen, hoofd van het programma Onderzoek en Advies inclusief de module Psychodiagnostiek en hoofd van het programma Jong Volwassenen van GGZ Centraal, locatie Gooi en Vechtstreek. Haar expertise ligt op het gebied van jongeren, jongvolwassenen en volwassenen met eetstoornissen en klinische gezinstherapie. Zij is opleider van de NVRG, VKJP en NVP.

Peter Rober is klinisch psycholoog en gezinstherapeut, werkzaam bij Context (het Centrum voor Relatie- en Gezinstherapie van het Universitair Psychiatrisch Centrum (UPC) Katholieke Universiteit (KU) Leuven). Verder is hij als hoogleraar verbonden aan het Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen van de faculteit Geneeskunde van de KU Leuven. Hij is auteur van de boeken *Samen in Therapie* (2003, Leuven: Acco), *De naakte therapeut* (2012, Leuven: Acco) en *Gezinstherapie in praktijk* (2012, Leuven: Acco).

Anke Savenije is psychotherapeut-systeemtherapeut en opleider, (leer) supervisor en leertherapeut van de NVRG, de Vereniging voor Kinder- en Jeugdpsychotherapie (VKJP) en de Nederlandse Vereniging voor Psychotherapie (NVP). Ze werkt bij het Amsterdams Instituut voor Gezins- en Relatietherapie en in een eigen praktijk. Ze was zeven jaar (hoofd)redacteur van *Systeemtherapie*. Specifieke interessegebieden zijn therapie met adolescenten en transculturele therapie. Ze zat in de redactie van boeken op die terreinen en heeft een aantal artikelen daarover geschreven.

Jasmina Sermijn is als doctor in de psychologische wetenschappen verbonden aan de Faculteit Psychologie en Educatiewetenschappen van de Vrije Universiteit Brussel. Zij doet individuele en gezinstherapie in het Centrum voor psychotherapie Hestia te Mechelen. Zij is auteur van de boeken *Scènes uit een ontmoeting: de relatie tussen mens en psychiatrische diagnose* (2007, Leuven: Acco) en *Ik in veelvoud. Een zoektocht naar de relatie tussen mens en psychiatrische diagnose* (2008, Leuven: Acco).

- Greet Spingaer is psycholoog/pedagoog en relatie- en gezinstherapeut. Zij specialiseerde zich bij Maurizio Andolfi in het werken met gezinnen met jongere kinderen. Zij is erkend als opleider door de Belgische Vereniging van Opleiders van Systeemtherapeuten. Zij werkt als gezinstherapeut in therapiecentrum Rapunzel te Lummen en is coördinator van het Opleidingscentrum vzw Rapunzel te Diest. Zij publiceert regelmatig in het *Tijdschrift voor Familiotherapie* en in *Systeemtherapie*.
- Alfons Vansteenwegen is emeritus hoogleraar, psycholoog, seksuoloog en relatietherapeut, en voormalig voorzitter van Institute of Family and Sexuality Studies (KU Leuven). Hij is auteur van *Liefde is een werkwoord* (2002, Tielt: Uitgeverij Lannoo) en *Als liefde zoveel jaar kan duren: genieten van je relatie na 50* (2007, Tielt: Uitgeverij Lannoo) en van onder andere *Helpen bij partnerrelatieproblemen: het praktijkboek* (2005, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum).
- Edu van de Velden, psychotherapeut, is als consultant verbonden aan diverse instellingen jeugdzorg/ggz. Hij is opleider en supervisor (NVRG). Specialisatie: kinderen met een traumatische achtergrond, gezinsproblematiek en complexe sociale netwerken. In eigen praktijk geeft hij opleiding, supervisie en consult.
- Lesley Verhofstadt is doctor in de psychologie en docent Relatie- en Gezinspsychologie/therapie aan de Universiteit Gent. Ze maakt deel uit van het UGent FamilyLab en doet wetenschappelijk onderzoek naar partnerrelaties en partnerrelatieproblematiek. Ze is relatietherapeut en mede-inrichter van de permanente vorming Relatie- en Gezinstherapie aan de Universiteit Gent.
- Sabine Vermeire is systeemtheoretisch en narratief psychotherapeut, opleider en stafid bij de Interactie Academie te Antwerpen. Zij heeft expertise op het gebied van therapeutisch werken met kinderen, jongeren en gezinnen in moeilijke contexten zoals misbruik, mishandeling en psychiatrische problematiek en op het gebied van creatieve methodieken. Zij publiceerde onder andere over de onderwerpen dilemma's in hulpverlening, team als 'goede praktijk', narratief werken en creatieve methodieken.
- Anna de Voogt is klinisch psycholoog-psychotherapeut, systeemtherapeut en opleider, (leer-)supervisor en leertherapeut van de NVRG. Zij is werkzaam in eigen praktijk. Zij is een van de oprichters van het Collectief van Transcultureel Therapeuten (ctt: www.ctt.nu) en van het Marjon Arends Instituut in Amsterdam. Zij werkt voornamelijk met migranten en met biculturele paren en gezinnen. Publicaties zijn onder andere het hoofdstuk De module multiculturele samenleving (A. de Voogt & H. Klok (2007). In: R. Beunderman, A. Savenije, F. de Rijke & P. Willems (red.), *Interculturalisatie in de Jeugd-GGz: wat speelt er?* Assen: Van Gorcum) en Van kerngezin naar tweekernig gezin: gezinstherapie bij (echt)scheidingen co-ouderschap (A. de Voogt (1993). In: A. Meulenbelt (red.), *Het kind en het badwater: over veranderend ouderschap*. Amsterdam: Van Gennep).
- Karin Wagenaar is systeemtherapeut, psychotherapeut, klinisch psycholoog en gz-psycholoog. Zij werkt als psychotherapeut-systeemtherapeut bij Pro Persona, Centrum voor Psychotherapie, en is werkzaam in een eigen praktijk. Zij heeft ruime ervaring met systeem- en partnerrelatietherapie, *Emotionally Focused Therapy* (EFT), jongvolwassenen, en psychodrama. Zij is opleider en supervisor NVRG, en EFT-therapeut, supervisor en trainer.

Jeanne van Weel¹ was kinder- en jeugdpsychiater, kinder- en jeugdpsychotherapeut en systeemtherapeut. Ze werkte bij de Jutters, centrum voor Jeugd-ggz Haaglanden in Den Haag. Ze werkte als opleider kinder- en jeugdpsychiatrie, en als opleider bij het Amsterdams Instituut voor Relatie- en Gezinstherapie. Haar specialisme was consultatieve kinder- en jeugdpsychiatrie (onder andere onverklaarde lichamelijke klachten, psychische problemen in gezinnen met een kind met een chronische ziekte), internaliserende problemen en infant mental health. Ze deed onderzoek naar delier en follow-up van conversie bij kinderen en jeugdigen. Ze heeft in *Integratieve kinder- en jeugdpsychotherapie* (Verheij, F. (red.) (2005). *Integratieve kinder- en jeugdpsychotherapie*. Assen: Van Gorcum) hoofdstukken over ethische dilemma's, gender en cultuur geschreven. Jeanne van Weel overleed op 15 oktober 2012.

Esther de Wolf is psychotherapeut, systeemtherapeut, opleider en supervisor. Zij werkt in een eigen praktijk in Amsterdam met gezinnen, individuen, (echt)paren, kinderen en adolescenten en is gespecialiseerd in Oplossingsgerichte Therapie. Sinds 2003 geeft zij over dit onderwerp onderwijs op postdoctorale opleidingen (RINO) en verzorgt incompanytrainingen, workshops en lezingen over deze methode onder andere in de ggz, op scholen en in ziekenhuizen. Eerdere publicaties: *De kunst van het verlangen* (In: L.J.A. Leskes-Kraan, C.K. Nuhoff-den Hollander & N.E.F. Schlattmann (red.), (2008) *Kinder & Jeugdpsychotherapie* 53(3), 5-17) en *Oplossingsgerichte therapie*. In: E. Lamers, F. Bosch, L. Hinderink & C. Verschuren, C. (red.), (2006) *Handboek psychologie in de eerste lijn: kortdurende behandeling van veelvoorkomende problemen*. Amsterdam: Harcourt).

Peter Wullems is klinisch psycholoog/psychotherapeut, werkzaam bij Scope, praktijk voor psychotherapie te Den Haag. Hij is geregistreerd als IMH-Specialist DAIMH en secretaris van de Vereniging *Dutch Association for Infant Mental Health* (DAIMH).